

Pobles indígenes a l'Equador

Del protagonisme a la incertesa

Salvador Martí i Puig Professor titular de Ciència
Política, Universidad
de Salamanca

Abans de res: què vol dir *ser indígena*?

Una de les qüestions més complexes a l'hora de reflexionar sobre els pobles indígenes és la d'establir una definició acceptada i consistent de què vol dir ser indígena o pertànyer als pobles indígenes.

La definició que empra el Grup de Treball sobre Poblacions Indígenes de Nacions Unides –i que posteriorment es recull de forma molt semblant en la Convenció 169 de l'Organització Internacional del Treball (OIT)– diu que els pobles indígenes són aquells que, comptant amb una continuïtat històrica amb les societats anteriors a la invasió i la colonització que es va patir en els seus territoris (que en el cas d'Amèrica Llatina va ser després de l'arribada de Cristòfol Colom l'any 1492), es consideren a si mateixos diferents dels sectors dominants de la societat; al mateix temps estan decidits a conservar, desenvolupar i transmetre a les generacions futures de les seves comunitats, els seus territoris ancestrals i la seva identitat, que són la base de la seva existència com a pobles.

Amb tot, un cop llegida la definició no podem dir que som capaços de distingir qui és o no és indígena o membre d'aquests pobles. Això és així perquè la pertinença a un poble indígena no és un fenomen estàtic, sinó que canvia en la mesura que es transforma la identitat. El més important no és *ser* o *no ser* indígena, sinó voler ser-ne i sentir-se'n. És a dir, la qüestió rau en l'autoadscripció a una identitat indígena, i aquest fenomen es relaciona amb dos elements: en primer lloc la voluntat, i, en segon lloc, en un procés complex d'elaboració identitària.

El laberint de les identitats és colpidor –els catalans ho sabem prou bé. D'una banda, hi ha membres de comunitats indígenes que no volen ser-ne o se n'amaguen i, de l'altra, cada vegada hi ha més joves urbans als països llatinoamericans que reclamen la seva identitat d'indígenes. En aquest sentit, el més interessant és reflexionar què ha succeït per tal que una identitat que socialment es considerava, fins fa poc, vergonyosa i pejorativa, s'hagi revaluat els darrers anys i avui sigui, per a molts, un motiu d'orgull.

En aquest sentit el cas de l'Equador és rellevant. Avui ser indi, per a una part important de ciutadans equatorians, és una senyera d'identitat i de valor. Aquest fenomen és el fruit d'un llarg procés organitzatiu, d'esforç i de lluites a la recerca de la dignitat dels pobles originaris. La pretensió del text que segueix és mostrar-ho de forma breu.

Trets comuns amb altres països: la pobresa i la diversitat

L'Equador és el quart país d'Amèrica Llatina amb major nombre relatiu de població indígena: un 37% de les persones se'n consideren. Davant de l'Equador hi ha Bolívia amb un 71%, Guatemala amb un 66% i el Perú amb un 47%. Però el fenomen *indígena* equatorià ha seguit uns passos molt diferents als de la resta dels països esmentats, tot i que també amb trets semblants.

Entre els elements que comparteix amb altres països de la regió en destaquen dos: la pobresa dels membres dels pobles indígenes i la diversitat d'aquests pobles.

Respecte de la pobresa s'ha d'apuntar que les persones que formen part d'aquests pobles indígenes continuen representant el sector més marginat, pobre i exclòs del país (Patrinos i Skoufias, 2007). També cal dir, però, que durant les darreres dècades ha començat a l'Equador un procés d'estratificació social dins dels mateixos pobles. Les diferències econòmiques i socials dins de les comunitats ha estat fruit de molts factors lligats amb l'accés diferenciat a la formació, a la inserció a xarxes globals (ja sigui d'ONG, d'immigrants o de comerç) i a l'exercici del poder institucional.

Pel que fa a la diversitat, cal assenyalar l'heterogeneïtat extrema que existeix dins del concepte "pobles indígenes" en el mateix Equador, ja que la realitat de les persones que conformen aquests pobles és molt diferent segons el seu territori i la seva cultura, cadascuna amb la seva llengua, tradicions i autiritats.

En funció del territori cal diferenciar els pobles de la costa, de la serra andina i de l'Amazònia. En aquest sentit, podríem distingir –a grans trets– diferents famílies de pobles indígenes: els shuar, andoa, zàpara, kichwa, waorani, tagaeri, taromenani, siona presents a les terres baixes de l'Amazònia; els quítua a la serra, i els awà, txatxi, epera, tsàxil, manta i wankavillka al Pacífic. Cal dir, tanmateix, que existeixen molts més pobles, alguns d'ells amb un nombre tan reduït de població que es tem per la seva desaparició física, i d'altres que ni tan sols estan *contactats*, és a dir, que si bé es té constància de la seva existència, aquests pobles no volen entrar en contacte amb la resta de la població del país (Cabodevilla, 2007).

Trets singulars del cas equatorià

La lenta i progressiva trajectòria organitzativa. Un dels trets que diferencia la trajectòria dels pobles indígenes de l'Equador –sobretot els de la serra– respecte de la dels pobles d'altres països, és la seva llarga, pacífica i incremental experiència organitzativa durant el segle XX. A diferència de Bolívia, on les crisis polítiques i els canvis (com la revolució de 1952) van suposar sobtats avenços seguits de ferotges reaccions, o del Perú i Guatemala, on la complicitat de les comunitats indígenes amb les organitzacions guerrilleres van tenir com a resposta, per part de l'Estat i de les seves Forces Armades, una repressió implacable de caràcter genocida, a l'Equador les coses van seguir una trajectòria diferent. En aquest país, el procés d'organització social i política va ser molt més progressiu, de caràcter pacífic i també molt més silenciós.

La història de la colònia i de la independència del país (que es va obtenir l'any 1830) és, òbviament, una llarga successió de fets de repressió, aniquilament i explotació dels pobles indígenes allí on l'Estat –ja fos des de les institucions públiques o privades, com ara l'*encomienda* i l'*hacienda*– va arribar.

El sentit de la història va començar a canviar, lentament i no sempre premeditadament, amb algunes mesures legals dutes a terme el primer terç del segle XX i que van suposar els fonaments d'una posterior força organitzativa de les comunitats

indígenes que tindria la seva màxima expressió durant els anys vuitanta i noranta del mateix segle.

Aquestes mesures van tenir el seu origen en tres lleis. La primera va ser la de desamortització de terres de l'Església, l'any 1908, que va suposar en alguns casos la possibilitat per part de les comunitats d'obtenir el control d'algunes terres. La segona va ser la llei, aprovada l'any 1918, que va abolir la presó per deutes. I la tercera, i més important, va ser la Ley de Comunas del 1937, que va suposar que l'Estat reconegués les comunitats indígenes com a formes organitzatives al mateix temps que donava cobertura legal a les seves terres. Posteriorment, els anys 1964 i 1973, els governs reformistes del país van impulsar dos processos de reforma agrària –fet molt comú a Amèrica Llatina en aquell període. Fruit d'aquestes reformes, va començar a entrar en crisi, d'una banda, la peça clau del domini *blanco i ladino*¹ sobre els pobles indígenes –l'*hacienda*– i, de l'altra, l'Estat va convertir-se en un instrument de mediació social i de prestació de recursos (com ara crèdits, maquinària, avenços tecnològics, accés a professionals, etc.) que els membres de les comunitats van aprofitar, i fins i tot institucionalitzar, quan l'Estat va crear diverses entitats per relacionar-se directament amb els pobles indígenes –destaquen el Consejo de Nacionalidades y Pueblos del Ecuador (CODENPE), el Instituto Nacional de Desarrollo Agrario (INDA) o la Dirección Nacional de Educación Intercultural Bilingüe (DINEIB) (Sánchez, 2007).

En aquesta conjuntura de grans transformacions cal apuntar dos processos més. D'una banda, una doble dinàmica d'urbanització accelerada i de migració des de la zona andina cap a la costa que va anar buidant de població la zona de la serra on les comunitats indígenes tenien més presència i, per tant, van anar guanyant un major protagonisme en el territori. I, de l'altra, l'aparició d'aliats externs de diversa naturalesa. Ens referim a tres grans xarxes organitzatives de tipus internacional (com ara l'Església catòlica postconciliar², les ONG defensores i promotores de drets humans³, i les associacions d'antropòlegs compromesos) que van arribar als territoris indígenes i van transferir recursos materials, simbòlics i institucionals mitjançant els quals posteriorment els pobles indígenes van crear els moviments que avui coneixem. En aquest sentit, es pot afirmar que la presència i el suport d'*outsiders* va ser també un dels elements generadors, en les comunitats indígenes, d'un capital social necessari per al seu posterior empoderament (Brysk, 2000).

És possible afirmar, doncs, que la creació de la Confederación de Nacionalidades Indígenas del Ecuador (CONAIE) l'any 1986 va ser la culminació d'un progressiu i tenaç esforç d'organització de col·lectius indígenes impulsat per missioners catòlics que s'inicià l'any 1972 amb la creació de la Confederación de los Pueblos de Nacionalidad Kichua del Ecuador (ECUARUNARI), i que es consolidà amb la formació de dues organitzacions territorials més: la Confederación de Nacionalidades Indígenas de la Amazonía Ecuatoriana (CONFENIAE) i la Confederación de Nacionalidades y Pueblos Indígenas de la Costa Ecuatoriana (CONAICE). L'any 1980,

aquestes tres organitzacions territorials crearien el Consejo Nacional de Coordinación de Nacionalidades Indígenas (CONACNIE), que sis anys més tard es transformaria en l'esmentada CONAIE. En aquest sentit la CONAIE es pot considerar una organització de tercer grau que dóna veu i representa els pobles indígenes equatorians de tot l'Estat i que aplega organitzacions de segon grau que representen comunitats locals.

Però, si bé la CONAIE és l'organització indígena d'àmbit estatal més representativa i coneguda, no és l'única. Cal esmentar la Federación Nacional de Organizaciones Campesinas, Indígenas y Negras (FENOCIN) amb més arrelament en la zona de la costa del Pacífic i que té un èmfasi més *camperol* i *de classe* que indigenista. I també el Congreso de Pueblos y Organizaciones Indígenas Evangélicas del Ecuador (FEINE) que agrupa els col·lectius indígenes de confessió evangèlica.

Sense tenir en compte aquest llarg procés d'organització i consolidació d'una xarxa associativa indígena és impossible entendre la gran capacitat mobilitzadora i el protagonisme polític que van tenir els pobles indígenes a l'Equador durant les dues darreres dècades del segle XX i el primer lustre del XXI.

L'esclat mobilitzador i el protagonisme polític. Els moviments indígenes de l'Equador mai no havien tingut tant d'èxit en les seves mobilitzacions com durant els darrers vint anys. Durant les dues darreres dècades, les comunitats han tingut una enorme capacitat de fer sentir les seves protestes a partir de l'activació de l'acció col·lectiva, fet que els ha permès donar a conèixer les seves demandes i denunciar els seus greuges; generar un sentit de comunitat i pertinença i, com a conseqüència, multiplicar les seves bases i aconseguir nous aliats en l'àmbit nacional, i, finalment, desafiar les institucions.

Certament, des de finals de la dècada dels vuitanta els pobles indígenes han aconseguit un gran protagonisme polític. Les raons d'aquest fenomen són diverses. En primer lloc, cal exposar que sense el procés organitzatiu abans descrit els pobles indígenes mai no haguessin pogut mobilitzar tantes persones, trobar bons aliats ni desafiar les autoritats. En segon lloc, però, s'ha de fer referència al detonant de les mobilitzacions. I aquest va ser l'impacte de les mesures econòmiques neoliberals que van impulsar els governs de l'Equador durant els anys vuitanta i que atemptaven directament contra l'*economia moral* dels pobles indígenes.

Així les coses, la reacció de les confederacions indígenes no es va fer esperar. Van engegar una forta activitat disruptiva en contra d'aquestes mesures, en què destaca la marxa massiva sobre la capital l'any 1990. Aquestes mobilitzacions, coordinades generalment amb d'altres moviments socials urbans –sobretot amb la Coordinadora de Movimientos Sociales (CMS)–, van suposar la visibilitat dels pobles indígenes en la vida política del país. A partir d'aquell moment tant els sectors socials urbans com les elits polítiques van adonar-se del poder que havien conquerit els pobles indígenes gràcies a la capacitat de comptar amb dos recursos molt preuats en el món polític: la mobilització massiva i la generació d'una identitat pròpia.

Avui ser indi, per a una part important de ciutadans equatorians, és una senyera d'identitat i de valor. Aquest fenomen és el fruit d'un llarg procés organitzatiu, d'esforç i de lluites a la recerca de la dignitat dels pobles originaris

Durant les dues darreres dècades, les comunitats indígenes van tenir una enorme capacitat de fer sentir les seves protestes a partir de l'activació de l'acció col·lectiva

Fruit d'aquest nou protagonisme, la CONAIE va impulsar l'any 1995 la creació d'un partit polític *propi* per lluitar en l'àmbit electoral amb un programa indigenista i antineoliberal. Aquest partit, anomenat Movimiento de Unidad Plurinacional Pachakutik-Nuevo País (MUPP-NP), ha concorregut en eleccions locals, provincials i presidencials, i ha donat suport a candidats aliens en les convocatòries de 1996, 1998 i 2002 i a un de *propi* l'any 2007.

Pel que fa als resultats en les eleccions locals, provincials i per escollir diputats, cal destacar que, des del 1996, el Pachakutik ha obtingut bons resultats en els territoris de la serra i l'Amazònia, i ha exercit des d'aleshores tasques de responsabilitat institucional gràcies a la seva capacitat per obtenir cinc *prefectos provinciales* l'any 2000 i 2004, i retenir alcaldies en dotze municipis, entre els quals destaquen les ciutats de Riobamba, Otavalo i Cotacachi.

Respecte del rendiment electoral a les eleccions presidencials, aquest ha variat molt al llarg dels seus deu anys de vida. A les eleccions de 1996 i 1998, en què va donar suport a Freddy Elhers, va obtenir un bon resultat electoral amb un 20,6% i un 14,7% dels vots, respectivament. L'any 2002 el Pachakutik va donar suport al candidat Lucio Gutiérrez, que va guanyar la Presidència (amb un 20,4% a la primera volta) i, per tant, el partit indigenista va formar part de la coalició vencedora. Però el fet que Gutiérrez impulsés polítiques

totalment contradictòries a les que va formular en la campanya, va fer que pocs mesos després de la victòria electoral els membres del Pachakutik en el Govern dimitissin i que els seus parlamentaris retreissin el suport al president Gutiérrez (Sánchez, 2007). Arran d'aquesta experiència, l'any 2007 el Pachakutik va proposar un candidat *propi* a la presidència: el llavors president de la CONAIE, Luis Macas. Macas va intentar entrar en el debat polític enmig d'unes eleccions molt polaritzades que, finalment, va guanyar Correa i en què el candidat del Pachakutik va obtenir un resultat molt magre: un 2,19% del sufragi.

No és fàcil fer un balanç del rendiment polític d'un parell de dècades d'un moviment tan rellevant com ha estat el cas de l'indígena a l'Equador. Els resultats del 2007 van mostrar que el vot indígena no es va concentrar en el Pachakutik i, per tant, fa suposar que una cosa és la sòlida articulació organitzativa existent i una altra, les preferències polítiques en la lògica de la competència electoral conjuntural. Amb tot, s'ha de tenir en compte que sense la massiva mobilització indígena hagués estat impossible transformar un típic Estat centralista, monocultural i racista en un altre de tipus multicultural i respectuós amb els drets i els costums dels pobles originaris –tal com ho assenyala la Constitució de 1998⁴ i tal com s'espera que ho faci la Constitució que està en procés de redacció.

El present: alguns interrogants

El projecte polític que comença a l'Equador sota el lideratge de Correa obre una nova etapa política al país. En aquest paisatge que s'inicia no està clarament definit el lloc i el paper que tindran els pobles indígenes. Tot indica que el *nou projecte* polític serà respectuós amb les demandes d'aquests pobles, però no hi ha certesa sobre el tipus de relació que establirà el *nou Estat* amb les organitzacions polítiques que els representen –com ara la CONAIE, la FENOCIN o la FEINE– ni si voldrà crear-ne de pròpies i afins al president.

Fins fa poc, en la dinàmica política equatoriana, els pobles indígenes organitzats tenien un gran poder de lideratge. Abans de la caiguda de Lucio Gutiérrez i de les darreres eleccions la majoria dels debats presents en l'agenda política eren aportacions d'organitzacions polítiques indígenes (generalment de la CONAIE o del Pachakutik) i la renovació política no s'entenia sense la seva presència. Avui, però, el protagonisme dels pobles indígenes ha disminuït.

El pobríssim resultat electoral del Pachakutik en els comicis presidencials de l'any 2007 i el replegament de les comunitats als seus territoris fan pensar en la finalització d'un cicle de protagonisme i l'obertura d'un altre caracteritzat per la discreció i la dispersió organitzativa i d'interessos. En aquesta nova conjuntura plena d'interrogants els pobles indígenes hauran de negociar i lluitar per obtenir nous espais d'autonomia i per garantir la titularitat dels seus recursos. ●

© CarlosXS

© 00rini hartman

© Flickrmor

© Flickrmor

Notes

1. Nota de l'ed.: Mestís nascut d'home blanc i dona índia o d'home indi i dona blanca.
2. A l'Equador tres quartes parts de totes les organitzacions rurals van ser impulsades des de sectors de l'Església, destacant la Fundació de la Federació Shuar, fundada l'any 1964 per missioners, i la creació per part del bisbe Proaño de l'important Movimiento Indígena de Chimborazo (MICH) i, posteriorment, de la Confederación de los Pueblos de Nacionalidad Kichua del Ecuador (ECUARUNARI).
3. Una mostra d'aquest fet és que des dels anys vuitanta i noranta grans ONG com ara Amnistia Internacional van incrementar els seus projectes, pressupost i personal dedicat a la causa dels pobles indígenes. El mateix va passar amb altres ONG transnacionals com ara Oxfam, Rainforest Action Network, Anti-Slavery Society, Native Lands, Cultural Survival, Human Rights Watch o Inter-American Foundation, totes aquestes avui amb gran experiència en els temes dels pobles indígenes.
4. Segons diversos estudiosos és possible parlar d'un "constitucionalisme multicultural" en el cas de la Constitució de 1998 perquè en aquesta s'hi reconeixia la natura multicultural de la societat equatoriana; la llei consuetudinària indígena com a oficial en les comunitats; els drets de propietat de les terres comunals als pobles indígenes; un estatus oficial de les llengües indígenes en el seu territori i la garantia d'una educació bilingüe (Van Cott, 2000).

Referències bibliogràfiques

- BRYSK**, Alison. *From Tribal Village to Global Village. Indian Rights and International Relations in Latin America*. Stanford: Stanford University Press, 2000.
- CABODEVILLA**, Miguel Ángel. "Pueblos ocultos e innecesarios: el caso de Ecuador". A: Martí i Puig, Salvador. *Pueblos indígenas y política en América Latina*. Barcelona: Fundació CIDOB, 2007.
- CONAIE** (Confederación de Nacionalidades Indígenas del Ecuador). www.conaie.org
- SÁNCHEZ**, Francisco. "Ecuador: el indio como problema". A: Martí i Puig, Salvador. *Pueblos indígenas y política en América Latina*. Barcelona: Fundació CIDOB, 2007.
- VAN COTT**, Donna Lee. *The Friendly Liquidation of the Past*. Pittsburg: Pittsburg University Press, 2000.